

TURNÁR ERIK

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola

*PhD-student, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social
Sciences, Doctoral School of Interdisciplinary Studies*

ORCID: 0009-0000-3075-7504

e-mail: erikturnar@gmail.com

A BRESZT-LITOVSZKI BÉKESZERZŐDÉS ÉS NÉMETORSZÁG KELETI BIRODALMA

*THE TREATY OF BREST-LITOVSK AND GERMANY'S EASTERN
EMPIRE*

ABSTRACT

From the first battles of 1914 the German army had superiority over Russia throughout the war. In the spring of 1915 the Central Powers dealt a crippling blow to the Russian Empire, which had fallen in early 1917, not being capable to sustain the staggering losses of the war. The Provisional Government decided to continue the war which decision rendered it to suffer the same fate as the tsarist monarchy. In contrast, the Bolshevik leadership after the October Revolution wanted to leave the war completely, but it had to face the ever increasing demands of Germany. Finally in March 1918 the Central Powers and Soviet-Russia made peace but Russia had to give up huge territories which became Germany's eastern empire until the end of the Great War. To exploit its success, Germany launched multiple military campaigns. The most notable were the occupation of Ukraine and the expeditions in Finland and the Caucasus.

Keywords: Germany, World War I, Russia, Bolsheviks, Brest-Litovsk

Kulcsszavak: Németország, első világháború, Oroszország, bolsevikok, Breszt-Litovszk

Az első világháború során már a kezdeti német-orosz ütközetekben nyilvánvalóvá vált, hogy a német hadsereg jelentős fölényrel bír orosz ellenfelével szemben. Az 1914-es tannenbergi győzelmet követően 1915 folyamán megsemmisítő csapást mértek a központi hatalmak az orosz hadseregre, melynek során Kelet-Európa jelentős részét megszállták. 1917-re a háborúban teljesen kimerült

Oroszország két egymást követő forradalmat is megért, melyek tovább növelték a német–osztrák–magyar csapatok által uralt területeket, melyek sorsának alakulásában a bolsevik hatalomátvétel alapvető változást okozott.

A bolsevikok november 7-i petrográdi hatalomátvételét követően egy olyan vezetés került hatalomra, mely felismerte, hogy a fennmaradása érdekében bármilyen áron békét kell kötnie a központi hatalmakkal. A központi hatalmakkal folytatott tárgyalások 1917. december 1-jén kezdődtek meg, de egy hónapig semmilyen eredmény nem született, ráadásul a bolsevikok 28-án elnapolták a tárgyalást. A németek gyanítani kezdték, hogy a Trockij vezette delegáció csak az időt próbálja húzni, ezért amikor január 9-én újraindultak a tárgyalások, a németek sokkal keményebb álláspontra helyezkedtek, mint a decemberi tárgyalások alatt. Követelték Lengyelország, Ukrajna, Litvánia és Lettország elszakadását, aminek hatására Trockij egyszerűen megszakította a tárgyalást.¹ A központi hatalmak a függetlenségét kinyilvánító Ukrajnával 1918. február 9-én békét kötöttek, ami a bolsevik tárgyalófél pozícióját tovább rontotta.² A német hadvezetés a kezdetektől a katonai megoldást szorgalmazta. Hoffmann február 18-án indította meg az Ökölcsepásra (Faustschlag) keresztelt hadműveletet, melynek során a német katonák érdemi ellenállásba nem ütköztek, és mélyen benyomultak Oroszország területére. Február 21-én a befagyott Balti-tenger jegén átkeltek az észti szigetekről a kontinensre és Petrográd irányába indultak. 22-én ultimátumot küldtek Petrográdba, amelyben már Finnország függetlenségét is követelték. A 48 órás határidő lejárt előtt, 24-én a bolsevik vezetés elfogadta a feltételeket.³

Március 3-án, Breszt-Litovszkban került sor a békeszerződés aláírására. A szerződés értelmében Oroszországnak ki kellett ürítenie a Baltikumot, Belaruszt, Kelet-Anatóliát, Ardagan, Karsz és Batum vidékét, valamint el kellett ismernie Finnország és Ukrajna függetlenségét és a központi hatalmak és Ukrajna között békeszerződést. A békeszerződés értelmében hatmilliárd német márka hadisarcot kellett fizetnie az orosz vezetésnek. A területi elcsatolások rendkívül súlyos gazdasági veszteséget hordoztak. Oroszország elvesztett 780 ezer km² területet, amivel az ország elvesztette vastermelése 73%-át, szénkészleteinek 79%-át, valamint négyezer különböző üzem is német birtokba került. A békeszerződéssel megszületett Németország 1918-as keleti impériuma.⁴

A breszt-litovszki béke egyértelműen az annexiópártiak elképzelései szerint lett megkötve, de ez nem jelentette, hogy a német vezetésen belül ne lettek volna olyanok, akik eltérően gondolkodtak Németország kelet-európai politikájáról. A Richard von Kühlmann vezette külügyminisztérium erősen ellenezte a túlzott keleti expanziót. 1918 folyamán a külügyminisztérium és az OHL közötti ellentét állandó volt Kühlmann júliusi menesztéséig. Az ő álláspontja az volt, hogy a történetek ellenére Oroszország továbbra is Európa egyik nagyhatalma, és nem szabad túlzott követelésekkel fellépni vele szemben, mivel az magában hordozza annak veszélyét, hogy az új bolsevik vezetés megpróbál egyezsége jutni a nyugati nagyhatalmakkal. Kühlmann részt vett a breszt-litovszki tárgyalásokon, de ott Luden-

dorff álláspontja győzedelmeskedett. A béke megkötése után megpróbálta elejét venni a meggondolatlan kalandoknak.⁵

A katonai vezetők – mint Erich Ludendorff, Max Hoffmann, vagy Rüdiger von der Goltz – szerint a keleti lehetőségeket a legjobban ki kellett aknázni, valamint elejét kellett venni a bolsevik befolyás terjedésének. Ez a két – a gyakorlatban a megfelelő tervezést teljes mértékben mellőző – célkitűzés határozta meg a kelet-európai katonapolitikát. A német hadsereg (és kisebb mértékben a szövetségeseik) három fontos műveletet vezényelt le Kelet-Európában 1918-ban: az ukrajnai megszállást, a finnországi intervenciót, valamint a kaukázusi expedíciót.

Az Ukrán Népköztársaság és a központi hatalmak kapcsolatát az 1918. február 9-én megkötött békeszerződés határozta meg, melyben Ukrajna az elismerésért cserébe élelmiszerral támogatta a központi hatalmak – elsősorban a németek – csapatainak ellátását. Ukrajna területének nagy része a bolsevikok irányítása alatt állt, amire hivatkozva Ludendorff sürgette a bolsevikellenes harcot. A német és osztrák-magyar csapatok 1918 áprilisára kiszorították a bolsevikokat Ukrajna területéről, de nem sikerült tényleges rendet teremteni. A paraszti felkelőcsoportok, valamint az anarchisták tevékenysége Pavel Szkoropadszkij április 29-i puccsához vezetett, aki elűzte az addig működő Radát és magát hetmanná nyilvánította. Szkoropadszkij élvezte a németek támogatását és a német csapatok segítségével nagyjából sikerült rendezett viszonyokat teremteni. Ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy Németországnak fenn kellett tartania Ukrajna megszállását. Ez 600 ezer katonát jelentett, ráadásul az Ukrajnából származó élelmiszer éppen elég volt a megszálló hadsereg ellátásra. A világháború viszonylatában a megszállás leglényegesebb eredménye több mint félmillió német katona értelmetlen lekötése volt keleten, akikre nagy szükség lett volna a nyugati fronton.⁶

A kaukázusi expedíció nem vont el akkora mértékben csapatokat Németországtól, mint az ukrajnai megszállás, de lényeges töréspontot mutatott a háborús szövetségben. A konfliktus hátterében az állt, hogy a függetlenségüket frissen kikiáltó kaukázusi államok az oszmán terjeszkedés számára fontos területeket jelentettek. Május végére Azerbajdzsán és Grúzia egyezséget kötött a németekkel, illetve elismerte a breszt-litovszki békeszerződést, de Örményország fenntartotta a hadiállapotot az Oszmán Birodalommal, így a török hadsereg megkezdte a Kaukázus meghódítását. Fontos megjegyezni, hogy a későbbiekben az oszmánok Grúziát és Azerbajdzsánt ugyanolyan ellenségként kezelték, mint az örményeket. A németek számára fontos volt a transzkaukázusi vasútvonal biztosítása, mivel a bakui olaj stratégiaiag nagyon fontos volt a német hadigépezetnek – a sors fintora, hogy végül semennyi olajat sem sikerült Németországba szállítani. A német expedíciós erőt 3 ezer fő képezte, akik kiegészültek a grúz, illetve grúziai német erőkkel. A haderő június 10-én ért Tbiliszibe. Az oszmán csapatok június 4-én megadásra kényszerítették Örményországot és folytatták az útjukat a grúz főváros felé, ami június 10-én oszmán-német összecsapásba torkollt. Az incidensre válaszul a német kormány azzal fenyegette meg a törököket, hogy ha a kaukázusi csapataikat nem vonják vissza, Németország

visszarendeli a birodalom katonai támogatását. Ennek hatására a török csapatokat ideiglenesen visszavonták, de a két szövetséges kaukázusi rivalizálása megmaradt. A nyár folyamán a kaukázusi német erőket kettő, a Balkánról átvezényelt hadosztálllyal erősítették meg a Baku elfoglalására indított támadásra, mivel továbbra is valószínű volt a törökökkel az összecsapás. Augusztus 27-én megállapodás született a németek és a bolsevikok között egy Baku elleni közös hadműveletről, de a valószínűségben inkább párhuzamos cselekvésről lehet beszélni, gyakorlati együttműködés a felek között nem volt. Az oszmán csapatok – a németek figyelmeztetését figyelmen kívül hagyva – szeptember 15-én elfoglalták Bakut. Habár a bakui hadműveletre megindult a felkészülés, a német csapatokat október 21-én hazarendelték Németországba, az egyre jobban elhatalmasodó politikai válság következtében. Az utolsó német alakulat 1918 decemberében hagyta el a Kaukázust.⁷

A kaukázusi expedíció az ukrainai eseményekhez hasonlóan súlyos fiaskó volt, aminek több negatív következménye is volt. Elsősorban meg kell említeni a német-török ellentétet, ami a világháború alatt teljesen értelmetlen és különösen veszélyes volt. Ahogyan Ukrajnára is, a Kaukázusra is igaz, hogy sokkal több katonát vett igénybe, mint amekkora hasznot ígért. A balkáni frontról két hadosztályt vezényeltek át, ami az alakulatok feltöltöttségétől függően 20-30 ezer katonát jelentett, akiknek a jelenléte éppen a háború utolsó hónapjaiban értékelődött fel.

Az előző két eseménytől eredményében eltérő volt a finnországi intervenció. Finnországban, Oroszországtól való elszakadását követően polgárháború tört ki. A finn kommunisták és ellenfelek között kitörő harcokban a bolsevikok igyekeztek az előbbieket győzelmét elősegíteni, de a breszt-litovszki békeszerződés meggátolta, hogy fegyveres segítséget nyújtsanak. Mivel a kommunisták tartották uralmuk alatt a legnépesebb területeket, a finn fehér csapatok parancsnoka, Mannerheim tudta, hogy külföldi segítségre van szükség a győzelem biztosítására. Mannerheim bizalmatlanul állt a németekhez, ő személyesen svéd segítségben reménykedett, de ennek hiányában Németországhoz fordult segítségért. A németek számára a svéd vasérc-szállítmányok biztonságából kifolyólag érdekük volt egy baráti Finnország léte.⁸

A finnek segítségére létrejött a német Balti Hadosztály – nagyjából 14 ezer fő – és Rüdiger von der Goltz tábornok parancsnoksága alá került, de csak 1918 áprilisától vett részt a harcokban.⁹ Finnországban a három legfontosabb város Tampere, Helsinki és Viipuri volt, ezek birtoklása eldöntötte a háborút. Mannerheim a csapataihoz legközelebb elhelyezkedő Tampere elfoglalását tűzte ki célul. A fehérek március 22-én értek a város közelébe és az első, március 25-én indított támadás még sikertelen volt.¹⁰ Április 1-jén Mannerheim ultimátumban követelte a város átadását, de ezt a kommunisták megtagadták. A fehérek jelentős tüzérségi támogatást vetettek be a város elfoglalására, ennek ellenére a megmaradt 11 ezer védő csak április 6-án adta meg magát.¹¹

A német csapatok április 3-án szálltak partra Finnországban. Április 11-én Goltz támadást indított Helsinki elfoglalására, és a vörösök védelme mindössze két nap

alatt összeomlott, így a finn főváros április 13-án a németek kezébe került.¹² Helsinkitől 77 km-re keletre egy újabb német különítmény ért partot, mely április 18-án elvágta A Viipuri felé vezető útvonalat. Mannerheim 28-án elfoglalta a várost, lezárva a polgárháborút.¹³ A harcokat követően a finn belpolitikát meghatározta a német dominancia. 1918 nyarán a finn politikusok mozgásteret folyamatosan csökkent, aminek látványos betetőzése volt, hogy 1918. október 9-én Friedrich Karl von Hessen grófot a németek nyomására a finn parlament Finnország királyává választott. Érdekesség, hogy ő maga nem fogadta el a választást és 1918 decemberében hivatalosan is lemondott a finn koronáról.¹⁴

A finnországi „királycsináláshoz” hasonló folyamat zajlott le a német fennhatóság alá került Baltikumban is. Észtország és Lettország egyesítése napirenden volt, ennek keretében a németek egy balti hercegséget akartak létrehozni, ahol a vezető szerep a balti németekre hárult volna. Ugyanakkor vita tárgyát képezte a jövőbeli balti állam kapcsolódása a birodalomhoz. II. Vilmos ragaszkodott ahhoz, hogy a területek uralkodója a mindenkori porosz király legyen és szorosan kapcsolódjanak Németországhoz, ezzel szemben mások azon a véleményen voltak, hogy a területnek csak laza kapcsolatban kellene állnia a német állammal.¹⁵ A kérdés rendezésére a háború végéig nem került sor, a terület így végig katonai megszállás alatt maradt, annak minden visszásságával együtt. A német fegyverletétel előtt volt még egy utolsó próbálkozás a terület hercegséggé szervezésére, de ez a gyakorlatban már nem tudott hatást gyakorolni az eseményekre. Litvániában a Litván Tanács, a Taryba a németek árnyékában igyekezett az ország jövőjét megalapozni. Az Ober Ost jelenléte miatt 1918-ban a litván állam megszervezésére kizárólag német engedéllyel volt lehetőség. Az 1917 decemberében megfogalmazott nyilatkozat kimondta a Németország és Litvánia közötti uniót, de ezt a litvánokkal nem lehetett elfogadtatni. 1918. február 16-án új nyilatkozatot fogalmaztak meg, mely viszonylagos függetlenséget engedett Litvániának a szoros német-litván kapcsolatok megtartása mellett. A nyilatkozatot a Taryba mellett II. Vilmos is elfogadta március 23-án. Ennek ellenére az erős német kontroll a háború végéig megmaradt, önálló politikára gondolni sem volt érdemes.¹⁶

Végül, de nem utolsó sorban érdemes néhány szó erejéig Lengyelország háború alatti alakulásáról is megemlékezni. A központi hatalmak csapatai 1916-ra elfoglalták a Kongresszusi Lengyelország területét és 1916. november 5-én kihirdették Lengyelország létrehozását.¹⁷ 1917. október 14-én II. Vilmos és IV. Károly Lengyelország irányítására létrehozta a Régenstanácsot Zdzislaw Lubomirski herceg vezetésével (akinek javaslatára a Régenstanács 1918. november 14-én átadta a hatalmat Piłsudskinak).¹⁸ Lengyelországot a központi hatalmak egy német és egy osztrák-magyar megszállási övezetre osztották és 1918-ig alapvetően egyetértés volt a felek között azt illetően, hogy Lengyelország jövőjét közösen döntenek el. A breszt-litovszki béke megkötését követően az annexiópárti német körök – nem utolsó sorban a katonai vezetés, mely már korábban is hajlamos volt a Monarchiát másodlagos partnernek tekinteni – egyre erősebben követelték egész Lengyelor-

szág német irányítás alá kerülését. Az év folyamán folyamatosak voltak a viták a felek között, amelyeken a megegyezés esélyét erősen csökkentette, hogy a Kühlmannhoz hasonló mérsékeltek egyre jobban elszigetelődtek. A háború végéig nem született megállapodás Lengyelország jövőjéről, az utolsó hónapokban a német vezetés egyoldalúan német ügyként foglalkozott a lengyel kérdéssel.¹⁹

Elmondható, hogy a német politikán belül két különböző nézőpont érvényesült Kelet- Európa jövőjét illetően, valamint, hogy a katonai sikerek, illetve az annexiópárti katonai vezetők egyre meghatározóbb szerepe a birodalom irányításában az agresszív keleti politika térnyerését és győzelmét jelentette 1918-ra. A keleti hódítás kiterjesztése a gyakorlatban feleslegesen vont el értékes csapatokat az aktív háborús frontokról, jelentősen megnehezítette a német-orosz megegyezést, és ami a háború során talán a legfontosabb, hozzájárult a szövetségesek közötti ellentétek kiéleződéséhez. A világháború elvesztése egyet jelentett a keleti impérium szétesésével is, ami a német Ostpolitik teljes újragondolását igényelte.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Pipes, Richard (1997): Az orosz forradalom története. Európa Könyvkiadó. Budapest. 192–196. old.
- 2 Horak, Stephen M. (1988): The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. Columbia University Press. New York. 43. old.
- 3 Buttar, Prit (2017): The Splintered Empires. The Eastern Front 1917-1921. Osprey Publishing. Oxford. 265–269. old.
- 4 Lengyel István (1975): A breszt-litovszki béketárgyalások. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 279–282. old.
- 5 Baumgart, Winfried (1978): Deutsche Ostpolitik 1918-1926. 242. old. In: Fischer, Alexander – Schwabe, Klaus – Moltmann, Günther (Hrsg.): Russland, Deutschland, Amerika: Festschrift für Fritz T. Epstein zum 80. Geburtstag. Steiner. Wiesbaden. 239–256. old.
- 6 Baumgart (1978) 244–246. old.
- 7 Baumgart, Winfried (1966): Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. R. Oldenbourg Verlag. Wien–München. 174–208. old.
- 8 Buttar (2017) 295–296. old.
- 9 Goltz, Rüdiger von der (1920): Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. Verlag von K. F. Koehler. Leipzig. 47. old.
- 10 Hoppu, T. – Haapala, P. (2010): Tampere 1918: A Town in the Civil War. Tampere Museum. Tampere. 181–203. old.
- 11 Buttar (2017) 302. old.
- 12 Goltz (1920) 59–60. old.
- 13 Buttar (2017) 305–306. old.
- 14 Hessen, Rainer von (2009): König im „Land der ersten Augen“. Das finnische Thronangebot an Prinz Friedrich Karl von Hessen im Sommer 1918. 190-204. old. In: Heidenreich, Bernd (Hrsg.): Kronen, Kriege, Künste. Das Haus Hessen im 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurter Societäts-Druckerei. Frankfurt. 190–204. old.
- 15 Baumgart (1966) 67–68. old.
- 16 Eidintas, Alfonsas – Bumblikauskas, Alfredas – Kulakauskas, Antanas – Tamošaitis, Mindaugas (2013): The History of Lithuania. Publishing House Eugrimas. Vilnius. 146–154. old.
- 17 Szokolay Katalin (1997): Lengyelország története. Balassi Kiadó. Budapest. 129. old.
- 18 Dziewanowski, M. K. (1969): Joseph Piłsudski. A European Federalist, 1918-1922. Hoover Institution Press. Stanford. 57–59. old.
- 19 Németh István (2009): Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés (1871-1918). L'Harmattan Kiadó. Budapest. 331–338. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Forrás

Goltz, Rüdiger von der (1920): Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. Verlag von K. F. Koehler. Leipzig.

Könyvek és tanulmányok

Baumgart, Winfried (1966): Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. R. Oldenbourg Verlag. Wien–München.

Baumgart, Winfried (1978): Deutsche Ostpolitik 1918-1926. 242. old. In: Fischer, Alexander – Schwabe, Klaus – Moltmann, Günther (Hrsg.): Russland, Deutschland, Amerika: Festschrift für Fritz T. Epstein zum 80. Geburtstag. Steiner. Wiesbaden.

Buttar, Prit (2017): The Splintered Empires. The Eastern Front 1917-1921. Osprey Publishing. Oxford.

Dziewanowski, M. K. (1969): Joseph Piłsudski. A European Federalist, 1918-1922. Hoover Institution Press. Stanford.

Eidintas, Alfonsas – Bumblauskas, Alfredas – Kulakauskas, Antanas – Tamošaitis, Mindaugas (2013): The History of Lithuania. Publishing House Eugrimas. Vilnius.

Hessen, Rainer von (2009): König im „Land der ersten Augen“. Das finnische Thronangebot an Prinz Friedrich Karl von Hessen im Sommer 1918. 190-204. old. In: Heidenreich, Bernd (Hrsg.): Kronen, Kriege, Künste. Das Haus Hessen im 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurter Societäts-Druckerei. Frankfurt.

Hoppu, T. – Haapala, P. (2010): Tampere 1918: A Town in the Civil War. Tampere Museum. Tampere.

Horak, Stephen M. (1988): The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. Columbia University Press. New York.

Lengyel István (1975): A breszt-litovszki béketárgyalások. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Németh István (2009): Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés (1871-1918). L'Harmattan Kiadó. Budapest.

Pipes, Richard (1997): Az orosz forradalom története. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Szokolay Katalin (1997): Lengyelország története. Balassi Kiadó. Budapest.